

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 1

Haziran/June 2023

ISSN 2792-0194

Din ve Vicdan Hürriyeti Bağlamında Cihat ve Savaş Emri ile İlgili Ayetlerin Tahir b. Âşur'a Göre Fıkhi Açından Değerlendirmesi^{1*}

The Evaluation of the Verses Related to Jihad and War Order in the Context of
Freedom of Religion in Terms of Fiqh According to Tahir ibn Ashur

Emine Şeyma İYİYOLBULAN

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi
Isparta/Türkiye
iyiyolbulan69@gmail.com / 0000-0003-1063-3808

Doç. Dr. Ünal YERLİKAYA

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri
İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
unalyerlikaya@sdu.edu.tr / 0000-0003-2068-4887
Isparta/Türkiye

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 08.04.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 25.06.2023

Published / Yayın Tarihi: 27.06.2023

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume/ Cilt:3 Issue/ Sayı:1 Pages/ Sayfa: 161 - 174

¹ * Bu makale “Tâhir b. Âşûr'un Kamu Hukuku İle İlgili Ayetler: i Yorumlama Biçimi (Hanefî ve Mâlikî Hukuk Teorisi İle Mukayeseli Bir İnceleme)” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Öz:

Günümüzde halen üzerinde düşünülen, konuşulan bir konu olarak gündeme gelen savaş emri ve cihat, tarihi süreç içerisinde müfessir ve fakihler tarafından ele alınmıştır. Din ve vicdan hürriyeti ile yakından alakalı olan bir konudur. Zira dinin(özelde İslam'ın) açık bir emridir. İslam hukuku açısından din ve vicdan hürriyetini açık şekilde belirten ayet Bakara 256'daki "Dinde zorlama yoktur." ifadesidir. Kuran'ın bu ifadesi ile birlikte peygamberlerin tebliğ metodu da bizleri aynı noktada buluşturmuştur. Emrini daha kapsamlı boyutta anlayabilmek için cihat kavramının iyi anlaşılması gerekmektedir. Kur'an'ın davetinin kendisine ulaşan kişi sorumludur. Fakat bu dünyada dini seçip seçmeme anlamında hürdür. Hürden kasıt bu dünyada bir kişinin inanıp inanmaması açısından kimsenin cezalandırma yetkisinin olmayacağıdır. İslam hukukunun cihat ilkesi ise devletler hukuku kapsamında tarafların silahlı mücadelesi olarak görülse de Allah için yapılan her türlü gayretin adıdır. Tahir b. Âşûr savaş emrini bulunduğu coğrafyada yaygın olan maliki mezhebi imamlarından yahut Hanefi alimlerden daha farklı düşünmüştür. Zira diğer fakihler savaş stratejisine dair yorum yapmamışlardır. Fakat Âşûr üç madde ile savaş stratejisini belirtmiştir. Ayrıca diğer fakihler "Dinde zorlama yoktur." ayetinin savaşı emreden Tevbe ve Enfal suresindeki ayetler indikten sonra mensuh olduğunu savaşmanın açıkça farz olduğunu belirtmişlerdir. Oysa Tahir b. Âşûr ise tam tersi şekilde değerlendirip savaşı emreden ayetlerin "Dinde Zorlama yoktur." ayetiyle nesh edildiğini genel emrin barışçıl bir ortam oluşturmak olduğunu belirtmiştir. Bu fıkhi görüş farklılığı ise günümüz dünyasında İslam adı kullanılarak cihat yapıldığı belirtilen terör eylemlerinin önüne geçmek açısından büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Din ve Vicdan Özgürlüğü, Cihat, Tahir b. Âşûr

Abstract:

The order of war and jihad, which are still considered or talked about today, have been discussed in terms of fiqh in the historical process. It is a matter closely related to freedom of religion and conscience. Because this issue is a clear order of religion (especially Islam). The expression that clearly states the freedom of religion and conscience in terms of Islamic law is in Surah Al-Baqara:256 "There is no compulsion in religion." With this expression of the Qur'an, the prophets' method of communication brought us together at the same point. In order to understand the order, it's necessary to understand the jihad well. The person to whom the invitation of Qur'an is reached is responsible for the orders and prohibitions of the Qur'an but in this world, they are free in the sense of whether they choose religion or not. Free means an authority will not be given to anyone to punish somebody in this world for whether that person believes or not. Although it is seen as an armed struggle of the parts within the scope of international law, the jihad principle of Islamic law is actually the name of every effort made for Allah.

2* Bu makale "Tâhir b. Âşûr'un Kamu Hukuku İle İlgili Ayetleri Yorumlama Biçimi (Hanefî ve Mâlikî Hukuk Teorisi İle Mukayeseli Bir İnceleme)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Tahir ibn Ashur thought the order of war on a different way from the imams of the Maliki madhhab or the scholars of the Hanafi madhhab. Other fiqh scholars did not comment on war strategy. However, Ashur stated his war strategy with three items. Also other fiqh scholars stated that the verse “There is no compulsion in religion.” was removed after the verses of surah Tawba and Anfal had been revealed and they stated that fighting is clearly obligatory. Tahir ibn Ashur, on the other hand, stated the opposite allegation and said that the verses ordering war were removed after the verse “There’s no compulsion on religion.” had been revealed. This difference of opinion is of great importance in terms of preventing terrorist acts that are stated to have been committed based on jihad by using the name of Islam in today’s world.

Keywords: Islamic Law, Freedom of Religion and Conscience, Jihad, Tahir ibn Ashur

GİRİŞ

Günümüzde özgürlük, insan hakları, temel din ve vicdan hürriyeti, cihat gibi kavramların çokça kullanılıp kişiler ve devletler arası durumlarda suistimale **açık hale getirildiği** gözlemlenmiştir. Bu durumlara engel olmak için kavramları doğru anlamak gereklidir.

Dini literatürde özellikle cihat kavramının nasıl ve ne yönden hangi bağlamlar çerçevesinde ele alındığını tespit etmek bu konudaki zihinsel karışıklıkları gidermeye yardımcı olacaktır. Klasik literatürlerde yer alan görüşlerle yetinmek günümüzü bütüncül okumakta eksik bırakacağı için son dönem müfessir, fakihlerin görüşlerini de bilmek bu çerçevedeki sorunlara fıkhi açıdan daha sağlıklı değerlendirme yapabilmek için imkânı tanıyacaktır. Cihatın dar ve geniş anlamlarını yalnızca birey açısından değil devletler arası ilişkiler açısından da ele almak **önemlidir. İslam hukuku** açısından cihati tam anlayabilmek için din ve vicdan hürriyeti ile birlikte düşünmek gereklidir. Nitekim “Dinde zorlama yoktur.” (el-Bakara/255) ayetini “Onları bulduğunuz yerde öldürün.” (et-Tevbe/5) emrini **bütüncül değerlendirebilmek emirleri doğru** anlamakla eş değerdir. Din **hürriyeti** tabirinin tebliğ metoduyla yakından ilişkisi vardır. Öyle ki, **dünyada yapılan seçimlerin özgür bir irade ile yapılması ilahi irade tarafından istenilen** hürriyettir. Yani kişiye zorlama yapılmadan kendi seçimine bırakılması gereklidir. Bu yüzden tebliğ yapılırken kişileri zorlama olmaksızın dine davet önemlidir. Bu bağlamda cihat emrini de doğru şekilde ifa edebilmek için evvela din hürriyeti gibi cihat emriyle yakından ilgili kavramları da anlayabilmek gereklidir. Cihat silahlı veya silahsız **mücadeleyi kapsamaktadır.** Cihati dinin ilkelerine uygun biçimde anlamak, dini doğru yaşayabilmek adına önemlidir. Bu amaç doğrultusunda çalışmamızda kavramların tanımları yapılmıştır. Sonra ilgili ayetler üzerinden yola çıkarak son dönem müfessir fakihlerinden Tahir b. **Âşûr’un** yorumları fıkhi açıdan değerlendirilmiştir. **Özellikle** Tahir b. **Âşûr’un** “*et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*” isimli eseri baz alınmıştır. Çalışmamızla ilgili kavramlar için **sözlüklerden ve ansiklopedi maddelerinden yararlanılmıştır.** Ayrıca Tahir b. **Âşûr’un** yorumları kendi yetiştiği coğrafyada yaygın olan Mâlikî mezhebi ile Hanefilerin temel görüşleriyle mukayese edilmiştir. Amacımız konuya daha geniş perspektiften bakabilmektir. **Güncel yorumlarla amaca katkı sağlaması adına İngilizce ve Türkçe makalelerden de istifade edilmiştir.**

1. İSLAM HUKUKU AÇISINDAN DİN VE VİCDAN HÜRRIYETİ

İslam, hakkın batıldan ayrıldığı açıkça ifade etmektedir.² İnsan hür iradesi ile istediğini seçebilmektedir. Seçimlerinin sonuçları dünyada verilmemektedir. Yani yaşama hakkını hukuki bir zemine oturtmaktadır.

1.1. Din ve Hürriyet Kavramı

Din kavramının tanımı üzerinde ittifak kurulmamıştır. Ancak din kavramı Kur'ân-ı Kerim'de özel anlamıyla İslam kavramı olarak kullanılmıştır.³ İslam'da inanç konusunda bir zorlamanın olmadığı ayet ile sabittir. Bakara Suresi 256. ayette bu durum “*الْإِكْرَاهُ / لا يُفْرِي نِي دَلًا / Dinde zorlama yoktur*” ifadesiyle açıkça belirtilmiştir. İslam hukuk metodolojisi açısından “*الْإِكْرَاهُ / la ikrahe*” tabirindeki ikrah kavramının nekra kullanılışı umumîlik ifade etmesinden dolayı dinin içindeki hiçbir alanda zorlamanın olamayacağını kastedilmektedir. Gerek ekonomi, hukuki, gerek psikolojik, maddi manevi her türlü zorlayıcılığa red vardır.⁴

İslam'da ki hürriyet,⁵ kişinin davranışlarını yalnızca vicdanının emirlerine göre olmasını mümkün kılmaktadır. Zira Kur'ân-ı Kerim birçok kez dindeki samimiyetin önemini vurgulamaktadır. Sevgiye dayalı saygı anlamındaki takva bilinci müminin belirgin bir vasfıdır.⁶ Bu özelliğin ise zorlama ile olması imkânsızdır. Bundan dolayıdır ki Kuran'ı Kerim, peygamberleri insanlar üzerinde bir zorba değil yön veren, insanların tercihlerine göre karşılık göreceklere bildirenler olarak tasvir etmektedir.⁷ Öyle ki peygamberlerin tebliğ vazifesindeki üslubunun nasıl olacağı Kuranı Kerim'de açık şekilde yer almaktadır.⁸ Bu üslup ise tebliğin metodunu bizlere göstermektedir ki o da ancak barışçıl bir ortamda mümkündür.⁹ Kaldı ki tarihi süreç içerisinde Müslüman olmayanların din ve vicdan hürriyeti, Peygamber (sav) döneminden itibaren Kuranı Kerim'in anlayışına uygun tavır ile onları kendi dinlerinde serbest bırakma prensibiyle sağlanmıştır.¹⁰ Zaten inancın baskı ile oluşması mümkün değildir. Bir insanın inançlı olabilmesi karşı tarafın baskısı ile mümkün olsaydı İslam kısa sürede bu kadar yayılamazdı.¹¹ Kur'an'ın daveti kendisine ulaşan bir kişi sorumludur. Fakat inanıp inanmamayı seçmesi noktasında hürdür. Bu tercihin sonucunu ahirette görür.¹² Kuran-ı Kerim'de, bir kişinin inatçı ve önyargılı olmadığı müddetçe gerçeği görebileceği de vurgulanmaktadır.¹³ Bu kimselerle mücadele etmek ise Kuran-ı Kerim'de cihat olarak kabul edilmektedir.¹⁴ Cihat kavramının İslam hukukunda ne anlama geldiği, mahiyeti ve bu ilkenin amaçları “Cihat İlkesi” başlığında ele alınacaktır.

2 Ayhan, Ak, *İslam Kamu Hukuku*, 2. Baskı, Samsun: Üniversite Yayınları, 2020, s.54.

3 Saffet, Köse, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, 3. Baskı, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018, s. 29.

4 Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi Usuli'l-Fıkh*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2009/1430, s. 308; Ali Bardakoğlu, “İkrah”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 22, ss. 30-37; Saffet Köse, “İslâm Hukukunda İkrahın Sözlü Tasarruflara Tesiri Konusundaki Tartışmalar ve Sosyal Hayattaki Yansımaları”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 32/2, (2000), s. 35-53.

5 Bakara, 2/139; Nisa, 4/94; Şuarâ, 26/89; Saffât, 37/40, 74, 84, 128, 160, 169; Sâd, 38/83; Zümer, 39/2-3, 12, 14.

6 Buhari, “İmân”, 37, Müslim, “İmân”, 1,5,7; Nesâî, “İmân”, 5, 6. Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 28.

7 Ğâşiye, 88/21,22; Bakara 2/119; Nisa, 4/165; Mâide 5/19; A'raf, 7/188; Hûd, 11/2; İsrâ, 17/105; Furkan 25/56; Ahzap 33/45; Sebe, 34/28; Fâtır, 35/24; Nahl 16/35; Yasin 36/17. Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, s.30.

8 Taha, 20/24-44.

9 Geniş bilgi için bkz. Ahmet Önkal, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.

10 Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyar*, Beyrut: Daru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009, C. 3, s. 65, 67, 111. Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 40.

11 Âl-i İmrân, 3/159.

12 En'am, 6/104; Yunus, 10/43-44; İsrâ, 17/15; Neml, 27/92., Saffet, Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, s.38.

13 Müddessir, 74/16. Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, s.38.

14 Furkan 25/52.

1.2. Cihat İlkesi

Cihat, dar çerçeveli tanımda harp ve savaş kavramlarıyla eş anlamlı olmakla¹⁵ birlikte geniş manada, bütün imkân ve gücünü ortaya koyarak yapılan işte gayret göstermek anlamına gelir.¹⁶ Cihatın çok değişik tanımları yapılmış olmakla birlikte¹⁷ devletler hukukuna göre, devletler arasında tarafların birbirlerine kendi iradelerini kabul ettirme amacıyla yaptıkları silahlı mücadele olarak¹⁸ tanımlansa da İslam dini söz konusu olunca daha geniş bir mahiyet arz etmektedir.

Cihat, İslam'ın yayılmasına karşı koyan güçlerle Allah için, Allah yolunda can, mal, dil, diğer vasıtalarla gayret göstermenin adıdır.¹⁹ İslâm evrensel bir din olduğu için Müslümanların güçleri doğrultusunda İslâm'ın tebliğine hizmet etmeyi kişilere sorumluluk olarak yüklemektedir.²⁰ Bu yönüyle cihat, hem ekonomik, hem de silahlı mücadeleyi kapsayan kültürler arası mücadeleyi içinde barındıran bir kavram olmaktadır.²¹ İslâm tarihinin çoğu döneminde cihat genelde İslâm güçlerinin ilerleyişi ya da savunulması için yapılan mücadele anlamına gelecek şekilde yorumlanmıştır.²² İlgili ayette şöyle buyrulmaktadır:

وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ

“O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozguncululuğu sevmez.”²³

Tahir b. Âşûr bu ayetteki “ekin ve neslin helak olması” ifadesini, insanları ayakta tutan değerlerin yıkılması olarak görmektedir. Tahir b. Âşûr'a göre “fesat”, insanların faydasına olan şeylerin telef edilmesidir. O şöyle ifade etmektedir: “Allah, yeryüzünün düzeni bozulmasın ve bozgunculuk çıkarmak isteyenler başıboş bırakılmasın diye insanların şer ve fitnesini yine insanlarla savmaktadır. Allah, bütün yaratılanlara bozulma ve tahribat olmadan faydalarına olması için hayatta belli bir süre tayin etmiştir. Allah Teâlâ bütün bu oluşumu düzen ve fayda içinde kulların faydasına yaratmıştır. Bu düzenin fesadını sevmez ve istemez. Kullarına kendi miktarlarınca hayatta kalabilme güç ve imkânını bahşetmiştir. Bunun gerçekleşebilmesi için dikkat edilmesi gereken kuralın en önemlisi ise, uygun olanı istemek zararlı olanı defetmektir.”²⁴ Tahir b. Âşûr, “hâkimiyet” kavramını ise, Allah'ın insanlara verdiği hâkimiyet iradesi olarak değerlendirip, doğada yarattığı ne varsa onların meşru savunma güdülerinin olduğuna işaret etmektedir.

15 Mustafa Öztürk, İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde *Cihad*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016, s. 101.

16 Vehbe Zuhayli, *Âsâru'l-Harb fi-Fıkhı'l-İslâmî*, Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1401/1981, s. 31. Muhammed Esed, *Kur'an Kavramları*, Trc. Ömer Aydın-Ertuğrul Özalp, İstanbul: İşaret Yayınları, 2016, s. 55. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 75.

17 Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredat fi Garibi'l-Kur'an*, Kahire: Mektebetü'l-Enclû el-Mısrıyye, 1970, s. 99-100. Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilahâti'l-Funûn ve'l-'Uyûn*, Beyrut: Dâru Sadr, ts., C. 1, s. 197.

18 Zühayli, *Âsâru'l-Harb fi-Fıkhı'l-İslâmî*, s. 35.

19 Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâ'i' fi Tertibi's-Serâ'i'*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997, C. 7, s. 97. Ahmet Reşid Turnagil, *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul: Sebil Yayınları, 1977, s. 134.

20 Ebü'l-A'la Mevdüdî, *İslâm'da Hükümet*, Trc. Ali Genceli, İstanbul: Hilal Yayınları, ts., s. 183.

21 Bekir Topaloğlu, “Cihad”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, C. 7, s. 534.

22 Bernard Lewis, *İslâm'ın Krizi*, Trc. Abdullah Yılmaz, 2. Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları, 2003, s. 39, 40.

23 Bakara 2/205.

24 Tahir b. Âşûr, *Tahriru'l-Ma'ne's-Sedid ve Tenviru'l-Akli'l-Cedid min Tefsiri'l-Kitabi'l-Mecid (et-Tahrir ve't-Tenvir)*, Tunus: Daru's-Sahnun, 1418/1997, C. 2, s. 266, 267.

O, insanlar nefislerini ve akıllarını ıslah ederse toplumda fesadın çıkmayacağını, haksız çatışma ve saldırının olmayacağını ifade etmektedir.²⁵

Tahir b. Âşûr bu durumu “def-i mefâsid, celb-i menâfi” ilkesi ile ifade etmektedir. Anlaşılan şu ki yönetici konumundakilerden halka kadar hiçbir insanın toplumda düzeni bozma gibi bir hakkının olmadığı açıkça ortadadır. Allah bizi meşru savunma yapabilecek donanımda yaratmıştır. Fakat bunu nefsin ve aklın ıslah edilmiş hali ile toplumun düzenini sağlamak, toplumu bozmamak adına kullanmak lazımdır. Yani genel ilke olarak toplumdaki esas halin barış olduğu savaş olmadığı ortadadır. Bu bağlamda işleyeceğimiz diğer bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Derken, Allah’ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût’u öldürdü. Allah, ona (Davud’a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah’ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.”²⁶

Tahir b. Âşûr’a göre savmaktan kasıt, türlerin kendi içerisinde bekalarını, kendilerine bırakması durumudur. Buradaki muradın, zararı savmak olduğunu belirtmektedir. İnsanların birbirini savması fâsidi ve fâside dönüşmeyi, başkası için hazırlanan fesat durumunu engellemek olduğunu, yani fâsit unsurların hepsini ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu ifade etmektedir. Savaşın çıkmasında, insanın nefsi-i gazabiyyesine bağlı olarak açıklama yaptığı görülmektedir. Yani şöyle izah etmektedir: “İnsan eğer ki kuvve-i gazabiyyesini şiddetli kılırsa silah edinme veya düşmana karşı koyma durumunda aşırıya gider ve bu da helake sebeptir. İfsadı bitirmek yerine artırır.”²⁷

Bu iki ayetteki “insanın bozgunculuk çıkarmaması” ve “birini diğeri ile savmak.” ifadelerinden çıkarılacak bazı sonuçlar bulunmaktadır. Bu ayetleri ilişkilendirdiğimizde anlaşılan şey meşru bir savunma savaşının olağan olduğudur. Zira Allah her bozgunculuk çıktığında kendisi direkt cezalandırma yoluna gitmeyecektir. Bu bozgunu düzeltmeyi Müslümanlara vermiştir. Bunun elbette ölçütleri vardır. İslam hukukunda savaşların geçerli olabilmesi için bir zararı def etme olmalıdır. Böylece zulüm ve benzeri durumlar azalabilir veya yok olabilir.²⁸ Tahir b. Âşûr bu bağlamda bu iki ayeti birbirini tamamlar nitelikte yorumlamıştır. İşleyeceğimiz diğer ayette şöyle buyrulmaktadır:

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبَّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدِمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah’tır” demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi.

25 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve ’t-Tenvîr*; C. 2, s. 270.

26 Bakara 2/251.

27 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve ’t-Tenvîr*; C. 2, s. 495.

28 Reşid Rıza, Muhammed Abduh, *el-Vahyu’l-Muhammedî*, 6. Baskı, Kahire: Mektebeti’l-Kâhire 1380/1970, s. 234. Ârif Halil Ebu İ’y, *el-Alakâtü’l-Hariciyye fi Devleti’l-Hilafe*, Kuveyt: y.y., ts., s. 159. Halim Sabit Şibay, “Cihad”, İslam Ansiklopedisi, Eskişehir: MEB, 1997, C. 3, s. 166

*Şüphesiz ki Allah, kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah, çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”*²⁹

Tahir b. Âşûr savaş yapmanın eziyet ama yurtlarından insanları çıkarmanın daha büyük eziyet olduğunu belirtmektedir.³⁰ Tahir b. Âşûr, fitne çıkarmanın her şeyden daha kötü olduğunu ifade ederek, Müslümanlara eziyet edip fitne çıkarana karşı, Allah'ın Müslümanlara savunma amaçlı savaşa izni verdiğini belirtmektedir. O, müşriklerin ibadet yerlerini yıkmaya girişimlerinin her zaman olabileceği ihtimaliyle savaşa izninin genel olduğunu ifade etmektedir.³¹

Savaşın iki türlü amacı vardır. Biri menfaatleri uğruna bozgunculuk çıkararak yapılan haksız saldırılardır. Diğeri ise bilakis yeryüzündeki fesadı gideren, bozgunculuğu önleyen yeryüzündeki düzeni kaim kılmaya çalışmak için verilen mücadeledir. Burada bahsedilen savaş, bozgunculuğa karşı verilmesi gereken bir mücadele olmasıdır ki meşru olan savaş da budur. Zira Hanefî âlimlere göre cihat zaten yeryüzünü fitne ve fesattan temizlemektir.³² Tahir b. Âşûr burada savunma amaçlı bir savaşın genel emir olduğunu belirtmektedir. Savaşın meşru müdafaa olduğunu belirten ilgili başka ayette de şöyle buyrulmaktadır:

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يِقَاتِلُوكُمْ أَوْ يَقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنْ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يِقَاتِلُوكُمْ وَالْفَوَا إِلَيْكُمْ السَّلَامُ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا

*“Ancak sizinle aralarında anlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar, yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler başka. Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kıları da sizinle savaşırıldı. Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayı size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol (yetki) vermemiştir.”*³³

İslam devleti ile gayrimüslim arasında gerçekleşen anlaşmaya zimmet akdi denir ve bu durumdaki kişilere zimmî tabiri kullanılmıştır.³⁴ Peygamber döneminde ise zimmî yerine başka kavramlar kullanılmışsa³⁵ da zimmet akdi yapılan kimselere zimmî denilmektedir.³⁶ Bu ayette bahsedilen topluluk ise bunlardır. Tahir b. Âşûr buradaki savaşmanın hükmünü ruhsat olarak görmektedir. Bu yorumlamaya bakıldığında İslam'ın genel ilkesi ve savaş psikolojisinin de gözetildiği sonucuna varmak mümkündür. Zira İslâm farklı inanç sahiplerinin canının korunmasını da önemsemiştir. Ayrıca Müslümanlarla aralarında karşılıklı olarak ilişkilerinin zarardan uzak olması için bazı kuralların olması genel anlamda bir ihtiyaçtır. Bu durum gerek âyetler gerek Hz. Peygamber'in (sav) uygulamalarında ve halifelerin tutumlarında farklı şekillerle de olsa görülmektedir.

Burada savaş psikolojisi önemli yer tutmaktadır. Zira kişi din değiştirdiğinde savaşmak zorunda olduğu kimseler o kişinin canından, kanından parça taşıyan aile üyelerinden birileri de olabilmektedir.

29 Hac 22/40.

30 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, C. 17, s. 276.

31 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, C. 17, s. 276.

32 Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâ'i fi Tertîbi 'ş-Şerâ'i*, Beyrut: Daru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997, C. 7, s. 97; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *et-Ta'rifât*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987, s. 80; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1412/1992, C. 4, s. 119.

33 Nisâ 4/90.

34 Yusuf, Fidan, *İslam'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2005, s. 8.

35 Buhari, “Cizye”, 5; Tirmizî, “Diyât”, 11; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 165; İbn Mâce, “Diyet”, 32; Dârimî, “Siyer”, 61.

36 Yılmaz Yurtseven, “İslam Hukuku ve Klasik Dönem Osmanlı Uygulamasında Zimmilerin Statüsü”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/1-2, (2000), s. 440.

Tahir b. Âşûr, Mücahid'den gelen: "Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrılıyorsunuz." rivayetini aktararak burada diğer milletler veya Müslümanlarla anlaşma yapan belirli, ayrı iki muayyen grup olmadığını, burada asıl olanın Müslümanlarla anlaşma yapan topluluklar olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca ikinci bir mana olarak nesep bağları olan kardeşleriyle savaşmaktan göğüsleri daralıp Hz. Peygamber'e (sav) sığınan kimseleri de kastetme ihtimalini de bu ayetin kapsamına alarak, İslam'ın ilk yılları için ruhsat olarak görmektedir. İslam'ın güçlenip cihat farz olduktan sonra bu ruhsatın Müslüman olan kimseyi kapsamadığını belirtmektedir.³⁷

Tahir b. Âşûr'a göre, anlaşma durumunda olanlarla anlaşma bozuluncaya kadar ahde vefa gereği savaşmamak genel bir düstur olmalıdır ki Müslüman olarak verilen sözlere bağlı kalınmış olunsun. Fakat ayette bahsedilen gruplar anlaşmaya sadık kaldıkları sürece Müslümanlar da buna riayet etmek zorundadır. Fakat karşı taraf ihanet edip anlaşmayı bozmak için fırsat beklerse benzer davranışlarda bulunmaya Müslümanlar da hak kazanır.³⁸ Müslümanlarla savaşmayan müşriklere karşı kendi menfaatlerini korumayı da göz önünde bulundurarak barış anlaşmalarını yenilemeleri dahi gerçekleşebilir.³⁹ Bu bağlamda ilgili diğer ayette şöyle buyrulmaktadır:

وَأَنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü O, hakkıyla işitend-hakkıyla bilendir."⁴⁰

Tahir b. Âşûr, bu durumu savaşta düşmana nasıl muamele edileceğini gösteren bir ayet olarak görmektedir. Savaş halinde iken onlar barış isterlerse Müslümanların, onların hal ve hareketlerine bakarak tedbirli olmaları gerektiğini ifade etmektedir. "(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez."⁴¹ ayetiyle de görüşüne delil getirmektedir. Âlimlerin bir kısmının, bu ayette müşrikleri kastettiğini Tevbe suresindeki; "Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün,....."⁴² ayetiyle nesh edildiği görüşünde olduklarını, kimi yalnızca ehl-i kitap için, kimileri için de genel anlamda hükmün baki olduğu görüşünü aktarmaktadır. İkrime ve Katâde'nin Tevbe suresi ile tüm anlaşmaların ve vaatlerin nesh edildiği görüşüne de yer verip kendisi ayrıca görüş belirtmemektedir. Ayrıca Tahir b. Âşûr'a göre ayetin kapsamına ehl-i kitap da müşrikler de dahildir.⁴³

Buradan sonuçla Tahir b. Âşûr'un barış anlayışında maslahat merkezli düşündüğünü, nesh konusunda ise görüşleri nakledip hiç yorum yapmaması dikkat çekici bir noktadır. Bu ayetin yorumlamasında klasik teorilere nazaran, Müslümanların her an tedbirde olması gerektiğine yalnızca Tahir b. Âşûr değinmektedir.⁴⁴ Bu ayetteki genel kanaati barışın caiz oluşudur. Yani barış emri bir zorunluluk ifade etmekten ziyade o anki durum için Müslümanların maslahatı göz önünde bulundurularak yapıp yapılmamasının caiz olabileceğidir.

37 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. 5, s. 152, 153.

38 Muhammed İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru's-Sadr, 1990, C. 2, s. 3-5.

39 Ahmed Ebu Süleyman, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985, s. 128.

40 Enfâl 8/61.

41 Enfâl 8/58.

42 Tevbe 9/5.

43 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. 4, s. 254.

44 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. 5, s. 152, 153.

Savaş izninin verildiği söylenen diğer bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır:

كُنِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”⁴⁵

Tahir b. Âşûr'a göre bu emir vaciptir ve hitap Müslümanlardır. O, İslam dinini ortadan kaldırmaya çalışanların müşrik olmasından dolayı cihatın müşriklere karşı yapılması gerektiği kanaatindedir.⁴⁶ Savaş emrinin açık bir şekilde farz olduğudur. Diğer ayetlerle ilişkilendirdiğimizde emrin farz olma hükmü daha net olarak anlaşılacaktır. Bu konu kapsamında son olarak işleyeceğimiz ayet diğer ayetlerin yorumunda çokça bahsedilen Tevbe suresi 5. ayettir.

فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْصِرُواهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ إِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁴⁷

Tahir b. Âşûr ayetin tüm müşrikleri kapsadığını belirtmektedir. Yani anlaşma olsa bile savaşma emrinin caiz ve vacip oluşu -yerine göre- anlaşmaları kaldırır. Ona göre bu ayet diğer anlaşmayı bildiren ayetleri nesh etmiştir.⁴⁸ Tahir b. Âşûr'a göre, Müslümanların maslahatının her şeyden önce geldiği bu açıklamalarla da anlaşılmaktadır. Konu bağlamında ilgili diğer ayette ise şöyle buyrulmaktadır:

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Baskı ve şiddet kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (küfürden) vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla görendir.”⁴⁹

Tahir b. Âşûr'a göre burada savaştan kastın fitnenin ortadan kalkmasıdır ki Bakara 216. ayette de benzeri yorumla fitnenin savaştan daha kötü olduğunu kendisi vurgulamaktadır. O, fitnenin ortadan kalkmasını müşriklerin İslam'a girmesiyle ya da onların ortadan kalkmasına bağlamaktadır. Ayrıca cumhur ulemanın, Müslümanlara müşriklerin İslam'a girinceye kadar savaşmanın vacip olduğunu ve onlardan cizye alınmaması gerektiği görüşlerini de aktarmaktadır.⁵⁰ Cihat emrinin olduğu bir diğer ayette ise şöyle buyrulmaktadır.

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde*Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihat edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”⁵¹

45 Bakara 2/216.

46 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, C. 2, s. 319.

47 Tevbe 9/5.

48 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, C. 10, s. 114.

49 Enfal 8/39.

50 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, C. 9, s. 347.

51 Tevbe 9/41; *Âyetin bu kısmına tefsir bilginlerince, “Gençler ve yaşlılar olarak”, “Siz kolay da gelse, zor da gelse” gibi çeşitli

Tahir b. Âşûr seferberlik ilan edilirse Müslümanların mutlaka katılmasının gerektiğini “infirû” kelimesinden yola çıkarak, vacip olduğunu ifade etmektedir. “...mallarınızla canlarınızla...” ifadesinden, emrin gücü yeten Müslümanlara hitap olduğunu belirtmektedir.⁵² Tahir b. Âşûr bu ayeti açıklarken İbn Şihab, Katade ve Atâ el-Horasâni’den nakille cihat emri ile bu hükmün kalktığını belirten görüşlere yer vererek, Ata b. Ebi Rebah’ın: “Haram aylarda savaşa başlamak yasaktır ama başlamış savaşın devam edebileceği veya düşman saldırırsa savaşılır.” görüşünü aktarmaktadır.⁵³ Tahir b. Âşûr’un bu görüşleri aktarmasından hareketle, Cihatın genel bir emir olduğu, haram ayları Allah’ın bu genel emirden hariç tuttuğu neticesine varmak mümkündür.

Tahir b. Âşûr’un fihhi değerlendirmesini genel hatları ile ifade edecek olursak savaş izninin gerekçelerinde bazı temel hususların olduğu görülmektedir. Bu ise yapılan saldırılara kayıtsız kalmamak adına savaşmak anlamında cihat olduğunu göstermektedir. Bu ise savunma savaşı olarak geçer. Savunmak ise kendi bulunduğu toplumun durumunu bozanlara müsaade etmemek anlamındadır ki zaten bu evvela gerekli olan bir durumdur. Cihat için temel unsurlardan biri ise toplumdaki fitneyi ortadan kaldırmaktır. Zaten Tahir b. Âşûr fitnenin savaştan daha kötü olduğunu belirtmiştir. Zira fitne çıkarmanın hükmünün şirk olduğunu belirten

âlimler de mevcuttur.⁵⁴ Bu durumda her dönem ve her bölgede şirkin var olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa müşriklerle savaşma gerekçesinin her daim geçerliğini koruduğunu ifade etmek zor değildir. Fakat meşru savaş gerekçesi için fitnenin tam olarak ne olduğu önemli bir konudur. Bu bağlamda şirkin savaş zoruyla yaygınlaştırılması ve Müslümanların dinden döndürülmeye çalışılması anlamındaki fitnenin, meşru savaş gerekçesi olduğu imkân dahilindedir.⁵⁵

Cihat için önemli temel noktalardan biri de “İslam’ı hakim kılmak için savaşmak.” düsturudur ki bu ifadeden nelerin anlaşılacağı, bir sonraki başlıkta işleyeceğimiz din ve vicdan hürriyeti kapsamında İslam’ın evrensel ruhu ve ilkesinden hareketle daha da netlik kazanacaktır. Çünkü inanç üzere hürriyet ortamını oluşturma gerekçesi ile bahsi geçen ifade birbiri ile çok bağlantılıdır. Özellikle “Dinde zorlama yoktur.” ayeti geldiğinde savaş emri olan ayetlerin nesh edildiğini ifade eden Tahir b. Âşûr bu noktada Bakara 256. ayeti işlerken belirteceğimiz üzere, İslam’ın ilkesi ve ruhunda hoşgörü ve barışın bulunduğunu ifade ettiği görülecektir.⁵⁶ Savaş, din ve vicdan hürriyeti konuları birbiri ile zıt gibi görünse de savaşın gerekçeleri tam olarak ir-delendiğinde, bilakis hürriyeti sağlama noktasında savaşın yapılmasının da olağan olduğu ortaya çıkacaktır.⁵⁷

Ayrıca Bakara/190’da geçen “...aşırıya gitmeyiniz” ifadesi savaşın keyfi veya dünyalık kazanç gibi nefsanî sebeplerden başlatılmaması gerektiğine de bir uyarı niteliğindedir.

anlamlar da verilmiştir. Bkz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meali*, Ankara: DİB Yayınları, 2011, s. 210, dipnot 7.

52 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, C. 10, s. 206.

53 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, C. 10, s. 187.

54 İbn Atıyye Ebû Muhammed Abdulhak b. Galibel-Endelüsî, *el-Muharrerü’l Vecîz fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Aziz*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001, C. 2, s. 527; Haddad Ebubekir el-Yemenî, *Keşfu t-Tenzil fi Tahkiki’l-Mebahisi ve t-Te’vil*, Beyrut: Dâru’l-Medâri’l-İslâm, 2001, C. 3, s. 275; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed Hatîb eş-Şirbînî, *es-Siracu’l-Münîr fi’l-İa’neti ‘alâ Marifeti Ba’di Maâni Kelami Rabbina’l-Hakîmi’l-Habîr*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004, C. 1, s. 653; Carullah Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi t-Tenzil ve U’yuni’l-Akâvili fi Vucûhi t-Te’vil*, Kâ-hire: Matbaa’tü’l-İstikâme, 1365/1946, C. 2, s. 213. Muhammed Cemaleddin el-Kasimî, *Mehasinu t-Te’vil*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003, C. 5, s. 292.

55 Mehmet Salmazzem-Abdülkerim Bingöl, “Tefsirlerde Cihada Yönelik Yorum Farklılıkları”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/3, (2016), s. 238.

56 Muhammed Abduh-Muhammed Reşit Rıza, *Tefsîrul-Kur’âni’l-Hakîm Tefsîru’l-Menâr*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2012, C. 2, s. 209-211.

57 Abduh-Rıza, *Tefsîrul-Kur’âni’l-Hakîm Tefsîru’l-Menâr*, C. 2, s. 214-215.

2. DİN VE VİCDAN HÜRRIYETİ

Allah İslam'ın tek hakiki din olduğunu bildirmesine rağmen insanların İslam'a girmesi konusunda zorlanılmaması gerektiğini de belirtmiştir.⁵⁸

İslam hukukuna göre, bireysel veya devletin vatandaşlarına karşı olan sorumluluğu konusunda din birliği sağlamak gibi bir gaye yoktur. Asıl amaç insanlar arası ve devletler arası ilişkilerde toplumun düzenini bozmamaya çalışmak ve toplumsal düzeni sağlamaya çalışmaktır. İslam devleti, İslam dinine girme konusunda vatandaşlarına baskı ve zorlama yapsa toplumda düzeni sağlamış veya kuvvet bulmuş olmaz. Bilakis bu bağlamda ihlas ve samimiyet⁵⁹ önemlidir. Kişiler samimi olmadıktan sonra, devletin din birliği sağlamış görünmesi devletin kendi içerisinde veya diğer devletlerle olan hukukunda, fayda sağlamayacağı gibi bu durum zarar da getirebilir. Bu yüzden İslam devleti, tebaasında bulunan halka her konuda hukuka uygun olarak hürriyet hakkı tanımıştır.

Bu başlıkta da iman etmeyenlere karşı Müslümanların veya İslam devlet yöneticilerinin nasıl davranması gerektiği hususunda ilgili ayetleri incelemeye çalışacağız.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَعِينُوا
يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا

“De ki: “Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.” Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaslanacak yerdir.*”⁶⁰

Bu ayette Tahir b. Âşûr iman edip etmeme konusunda kişiyi serbest bırakmanın açık bir emir olduğunu ifade etmektedir. İman edenin mükâfatının veya etmeyenin cezasının dünyada birileri tarafından değil ahirette Allah tarafından hesabının görüleceğini belirtmektedir. İslam devleti yöneticilerine düşen vazifenin örnek olmak ve tebliğ etmek olduğunu, kimseye iman etmesi konusunda mükâfat veya ceza vermek gibi bir görevi olmadığını ifade etmektedir.⁶¹

Din hürriyeti noktasında şöyle genel bir yaklaşım olduğunu ifade etmek mümkündür: Bu ayete göre kişi bu dünyada din seçme konusunda hürriyete sahiptir. Yalnız işin ahiret boyutunu unutmaması için bir uyarı vardır. Bu seçimin sonucuna bu dünyada hiçbir kimse veya hiçbir yöneticinin karışamayacağını ama Allah'ın ahirette mükâfatını veya cezasını vereceğini ifade etmektedir.

Din hürriyeti yönünden, insanları zorlamama ilkesini en açıkça bildiren ayette şöyle buyrulmaktadır:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ
بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâgûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bi

58 Saffet, Köse, İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul: İz Yayınları, 2003, s. 21.

59 Bakara 2/139; Nisâ 4/94; Şu'arâ 26/89; Sâffât 37/40, 74, 84, 128, 160, 169; Sâd 38/83;

Zümer 39/2-3, 12,

14. Saffet, Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 28.

60 Kehf 18/29; *Bu âyette, inanıp inanmama konusunda insanların tamamıyla hür irade sahibi oldukları vurgulanmaktadır. İnanmanın bir sorumluluk getirmeyeceği kastedilmiş değildir. Bkz. Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 319, dipnot 5.

61 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, C. 15, s. 307.

lendir.*⁶²

Tahir b. Âşûr bu ayeti açıklarken öncelikle bazı müfessirlerin bu ayetin ilk yıllarda indiğini belirten görüşlerini zikretmektedir. Kendisi onlardan farklı olarak bu ayetin ilk yıllarda gelme ihtimalinin olmadığını ifade etmektedir. “La ilahe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum.” hadisi⁶³ ile savaş emrini getiren ayetlerin önceden indiğini belirtmektedir. Arap yarımadasının şirk bataklığından çıkması ve tevhidin gelmesi için savaşmanın zorunluluğundan bahsetmektedir. İslam yerleşince evrensel düzenin gerçekleşmesi için bütün halkın Müslüman olmasının gerekmediğini bilakis hak ve hürriyetlerin bekçiliğini Müslümanların yaptığı dünya olursa Allah’ın muradının gerçekleşebileceğini ifade etmektedir.⁶⁴ Tahir b. Âşûr’a göre, diğer din mensuplarının Müslümanların hâkimiyetini kabul etmeleri yeterlidir ve bu ayet bahsedilen evrensel düzeni getirmiştir. Yani savaş emreden ayetlerle hadislerin bu ayet ile nesh edildiğini ifade etmektedir. Tahir b. Âşûr burada Şa’bi ve Katade’den nakille bu ayetin muhkem olduğunu belirtmektedir. Ancak ehl-i kitap hakkında indiğini kabul eder. Tahir b. Âşûr’a göre, cizye verdikleri sürece de ehl-i kitaba zorlama yoktur. İbn Abbas, Said b. Cübeyr ve Mücahid’den nakille, bu ayetin ensar hakkında nazil olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵ Tahir b. Âşûr bu ayetin Mekke’nin fethinden sonra ve arap yarımadasının şirk ile putperestlikten temizlendikten sonra indiğini belirterek, İslam savaş hukuku ve stratejisini üç maddeyle şöyle açıklamaktadır:

1) “Müşrikler sizinle savaşırsa siz de topyekün savaşın’ ayeti bir zorlama değil İslam ailesini müşrikler ailesinden korumadır.”

2) “Müşrik ve kâfirlerle savaşma gaye değil, ancak onları cizye ödemeye mahkum etmedir. Bu ise zaten dinde zorlama değildir.”

3) “ ‘Fitne ortadan kalkıncaya kadar, din Allah’ın oluncaya kadar savaşın.’ bu ayet ‘hatta cizye verinceye kadar’ nitekim ‘İnsanlarla La ilahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum...’ hadisinde olduğu gibi⁶⁶ fitneyi savmak maksatlıdır. Yani Tahir b. Âşûr, bu hükmü evrensel görmektedir.⁶⁷ O bu ayeti insan hakları bağlamında değerlendirip, din farklılığının kişinin yaşamına son vermeye sebep olarak görülemeyeceğini, kimseye böyle bir şey yapılmasının uygun olmadığını ifade etmektedir.⁶⁸

SONUÇ

Kendi coğrafyasında yaygın olan Mâliki mezhebi ve Hanefilerin genel görüşü olan cihat ayetinin hükmünün geçerli olduğu “Dinde zorlama yoktur.” emrinin nesh edildiği görüşüne⁶⁹ karşı Tahir b. Âşûr’un, cihat ve savaşma emriyle ilgili ayetin nüzulünün “Dinde zorlama yoktur.” ayetinden daha önce olduğunu ifade etmesi mezheplerden ayrıldığı önemli bir nokta olması yönüyle de bu yorumu fihhi açıdan değerlidir. O, İslâm ilk zamanlar insanlar arasında yerleşmesi noktasında zayıfken ve İslam karşıtı olanların saldırılarına

62 Bakara 2/256; *Din, inanç esaslarını ve buna bağlı olarak yaşanan hayat tarzını ifade eder. Buna göre İslâm, iman ve hayat tarzı olarak hiç kimseye zorla kabul ettirilemez. Tâgût, sözlük anlamıyla sınırı aşan demektir. Kur’an’da kullanıldığı şekliyle kelime, “şeytan”, “nefis”, “putlar”, “sihirbazlar” gibi çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Kısaca “Tâgût” insanları azdıran, saptıran şeylerin hepsini ifade eder. Bkz. Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meali*, s. 51, dipnot 82.

63 Buhârî, “İmân”, 17; Müslim, “İmân”, 32.

64 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. 3, s. 26.

65 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. 3, s. 27.

66 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. 3, s. 27.

67 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. 3, s. 26.

68 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. 3, s. 27.

69 Ebû Bekir Râzi Ahmet b. Ali Cessas, *Ahkâmu’l-Kur’an*, Beyrut: Darü’l Kütübi’l İlmiyye, 1415/1994, C. 2, s. 168, Nesefî, Ebû’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, Beyrut: Daru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1419/1998, C. 1, s. 211-212, Ebû Bekr İbnü’l A’rabî Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ahkâmu’l-Kur’an*, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2002, C. 1, s. 310-311; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kur-tubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Kahire: Daru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1384/1964, C. 3, ss. 280-282.

karşılık savaşma ve Cihat ayetlerinin indiğini belirtmektedir.⁷⁰ “Dinde zorlama yoktur” ayetinin, İslam’ın insanlar arasında yaygınlaşıp yerleşmesinden sonra evrensel prensip olarak kimsenin bu dine girmesine zorlama yapılmaması gerektiğini, bu ayetin ilk zamanlar gelme ihtimalinin olmayıp, sonra gelip hükmünün devam ettiğini ifade etmektedir.⁷¹

Bu bağlamda Tahir b. Âşûr’un yorumu günümüz açısından değerlendirildiğinde, İslamî grup adı altında saldırılar düzenleyip isyan çıkaran terörist zihniyetli grupların, cihat emrini bildiren ayetleri menfaatleri gereği kullanmalarının önünü açmamak ve din istismarına engel olmak adına önemli bir yer tutar. Ayrıca savaş stratejisinden bahsetmesi de önemlidir. Müşrik ve kafirlerle savaşmanın genel gaye olmadığını belirterek: “Din, Allah’ın oluncaya kadar...” ifadesine hakiki manada “savaş” manasının olmadığı, “Cizye verinceye kadar...” diye sınırlama yoluna giderek yorumlamaktadır. Çünkü o, cizye verip insanların İslam hâkimiyetine bağlanmasını, hukuki nizam için daha doğru bulmaktadır.

İncelediğimiz ayetler sonucu Tahir b. Âşûr, a göre İslâm’ın savaş anlayışının genel olarak bir savunma, müminlerin tedbirli halde olması anlamında yorumladığı anlaşılabilir. Sebepsiz bir saldırının sömürü anlamında olup, insan yaşamına karşı bir haksızlık ve hukuksuzluk olduğu bunun ise canın korunmasına önem veren bir dinin asla ezip geçemeyeceği bir ilkesi olduğunu unutmamak gerekir. Cihatın İslâm için önemli bir emir olmasının sebebinin Tahir b. Âşûr’un ifade ettiği gibi toplumda fitneye yer vermemek, düzenli, huzurlu ve güvenli bir ortam oluşturma amaçlıdır.

Klasik anlayıştan farklı yorumlamalar getiren Tahir b. Âşûr toplumda fitnelerin ilk baştan kapatılmasını amaç edinerek esasında bu emri maslahat düzleminde düşünmektedir. Yani birbirinden farklı görünen ayetleri nesh olarak değerlendirmek yerine bütüncül ve toplumun faydasına olacak şekilde ele alıp savaş emrinin ilk zamanlar güçlü durabilmek adına olduğunu özellikle belirtmiştir. İslam’ın yaygın hale gelmesinden sonra ise savaşmaktan çok cizye ile tebasını tutmayı din ve vicdan hürriyeti açısından daha uygun görmektedir. Bu yorumu günümüz için bazı kötü ortamların oluşmasını ilk baştan engellemesi adına önemli bir yer tutar.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Ebu Süleyman, İslâm’ın Uluslararası İlişkiler Kuramı, Çev. Fehmi Kuru, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Ak, Ayhan, *İslam Kamu Hukuku*, 2. Baskı, Samsun: Üniversite Yayınları, 2020.
- Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer, *Kur’ân-ı Kerim Meali*, Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Cessâs, Ebû Bekir Râzi Ahmet b. Ali, *Ahkâmu’l-Kur’an*, Beyrut: Darü’l Kütübi’l İlmîyye, 1415/1994.
- Cürcânî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta’rifât*, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1407/1987.
- Ebu İ’yd, Ârif Halîl, *el-Alakatü’l-Hariciyye fi Devleti’l-Hilafe*, Kuveyt: y.y., ts.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Esed, Muhammed, *Kur’an Kavramları*, Trc. Ömer Aydın-Ertuğrul Özalp, İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Fidan, Yusuf, *İslam’da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2005.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddü’l-Muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-Muhtâr Şerhu Tenvîri’l-Ebsâr*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1412/1992.

70 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. 3, s. 27.

71 Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. 3, ss. 26, 27.

- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tahrîru 'l-Ma'ne's-Sedîd ve Tenvîru 'l-Akli 'l-Cedîd min Tefsiri 'l-Kitabi 'l-Mecîd (et-Tahrîr ve 't-Tenvîr)*, Tunus: Daru's-Sahnun, 1418/1997.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galibel-Endelüsî, *el-Muharrerü 'l-Vecîz fi Tefsiri 'l-Kur'âni 'l-Azîz*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Sâ'd, Muhammed, *et-Tabakâtü 'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru's-Sadr, 1990.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâi'u's-Sanâ'i fi Tertibi's-Şerâ'i*, Beyrut: Daru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Kasımî, Muhammed Cemaleddin, *Mehâsinu 't-Te'vil*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Köse Saffet, İslam Hukuku Açısından *Din ve Vicdan Hürriyeti*, 3. Baskı, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018.
- “İslâm Hukukunda İkrahin Sözlü Tasarruflara Tesiri Konusundaki Tartışmalar ve Sosyal Hayattaki Yansımaları”, *Diyanet İlmî Dergi*, 32/2, (1996): 35-53.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmiu li-Ahkâmi 'l-Kur'ân*, Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Lewis, Bernard, İslâm'ın Krizi, Trc. Abdullah Yılmaz, 2. Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları, 2003.
- Meâfirî, Ebû Bekr İbnü'l A'rabî Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Ahkâmu 'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2002.
- Mevdûdî, Ebü'l-Al'a, İslâm'da Hükûmet, Trc. Ali Genceli, İstanbul: Hilal Yayınları, ts.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr*, Beyrut: Daru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku 't-Tenzil ve Hakâiku 't-Te'vil*, Beyrut: Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Önkâl, Ahmet, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Öztürk Mustafa, İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde *Cihad*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016
- Râğîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Mufredat fi Garibi 'l-Kur'ân*, Kahire: Mektebetü'l-Enclû el-Mısriyye, 1970.
- Rıza, Reşid-Abduh Muhammed, *el-Vahyu 'l-Muhammedî*, 6. Baskı, Kahire: Mektebetü'l-Kâhire 1380/1970.
- Rıza, Reşid-Abduh Muhammed, *Tefsîrul-Kur'âni 'l-Hakîm/Tefsîru 'l-Menâr*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2012.
- Salmazzem, Mehmet-Bingöl, Abdülkerim, “Tefsirlerde Cihada Yönelik Yorum Farklılıkları”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/3, (2016): 229-246.
- Şibay, Halim Sabit, “Cihad”, İslam Ansiklopedisi, C. 3, 164-171, Eskişehir: MEB, 1997.
- Şirbinî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed Hatîb, *es-Siracu 'l-Münîr fi 'l-Î'âneti 'alâ Marifeti Ba'di Maâni Kelâmi Rabbina 'l-Hakîmi 'l-Habîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Tehânevî, Muhammed Ali Hamid el-Farukî, *Keşşâfu Istilahâti 'l-Funûn ve 'l-Uyûn*, Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- Topaloğlu, Bekir, “Cihad”, *DİA*, C. 7, 531-534, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Turnagil, Ahmet, İslamiyet ve Milletler Hukuku, İstanbul: Sebil Yayınları, 1977.
- Yemenî, Haddad Ebubekir, *Keşfu 't-Tenzil fi Tahkiki 'l-Mebahisi ve 't-Te'vil*, Beyrut: Dâru'l-Medâri'l-İslâm, 2001.
- Yurtseven, Yılmaz, “İslam Hukuku ve Klasik Dönem Osmanlı Uygulamasında Zimmîlerin Statüsü”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/1-2, (2000): 439-462.
- Zemahşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakâiki Gavâmizi 't-Tenzil ve 'Uyûni 'l-Ekâvîli fi Vucûhi 't-Te'vil*, Kâhire: Matbaa'tü'l-İstikâme, 1365/1946.
- Zuhayli, Vehbe, *Âsâru'l-Harb fi-Fıkhî 'l-İslâmî*, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1401/1981.